

Eläimellinen laivamatka

Eläinten monenlaiset roolit merenkulun historiassa

Sari Mäenpää

Sari Mäenpää (PhD, University of Liverpool) työskentelee tutkijana Suomen merimuseossa. Mäenpää on koulutukseltaan historian tutkija ja on julkaissut merihistorian artikkeleita kotija ulkomaisissa alan julkaisuissa. Hän on yhtenä kirjoittajana vuonna 2010 ilmestyneessä kirjassa *'Networks of Influence and Power: business, culture and identity in Liverpool's merchant community, c. 1800-1914'* (Ashgate). Hän on ollut käsikirjoittamassa ja ideoimassa Kotkassa syksyllä 2009 avattua *Laivaeläimet*-näyttelyä.

Kirsi Hutri

Kirsi Hutri (FM, Helsingin yliopisto) on Luonnontieteellisen keskusmuseon näyttelypäällikkö ja koulutukseltaan biologi. Hän vastaa Luonnontieteellisen keskusmuseon näyttelytoiminnasta, sen suunnittelusta, sisällystöstä ja käytännön toteutuksesta. Hutri on ollut mukana lukuisissa näyttelyhankkeissa, mm. *Laivaeläimet*-näyttelyssä. Hän on työnsä ohella julkaissut myös mm. lasten tietokirjasarjan.

Hasse Hyvärinen

Hasse Hyvärinen (FM, Helsingin yliopisto) työskentelee näyttelyamanuenssina Helsingin yliopistoon kuuluvassa Luonnontieteellisessä keskusmuseossa. Hän suunnittelee, toteuttaa ja ylläpitää sekä keskusmuseon pysyviä näyttelyitä että vaihtuvia kiertonäyttelyitä, joista uusin projekti on keväällä 2010 avautunut pysyvä näyttely *Maailman luonto*.

LAIVAEÄIMET-NÄYTTELY AVATTIIN yleisölle Suomen merimuseossa Kotkassa syyskuussa 2009, josta se siirtyi Luonnontieteelliseen museoon Helsinkiin toukokuussa 2010. Suomen merimuseon ja Luonnontieteellisen keskusmuseon tuottaman näyttelyn päätarkoitus on valaista sitä, miten eläimet ovat kuuluneet merimiesten elämään ja merenkulkuun eri aikoina. Toinen näyttelytyöryhmää kiinnostava kysymys oli, miten eläinten rooli merenkulussa on muuttunut vuosisatojen aikana. Tavoitteena oli esitellä sekä luonnontieteellistä että historiallista näkökulmaa ja sen myötä kahden hyvin erilaisen museon esineistöä yhdessä tilassa. Näyttely suunnattiin erityisesti lapsille. Sen ajateltiin kuitenkin kiinnostavan myös purjelaivaharrastajia, sillä merihistoriallinen aineisto painottuu vahvasti tähän merenkulun aika-kauteen.

Laivoilla on ollut eläimiä monissa rooleissa: kissat, koirat ja papukaijat olivat suosittuja lemmikkejä, sikoja ja kanoja pidettiin merenkulkijoiden ravinnoksi, värikkäitä kotiloita ja muita eksoottisia eläimiä kerättiin matkamuistoiksi ja petoeläimiä kuljetettiin näytille eläintarhoihin ja sirkuksiin. Lisäksi etenkin lintuja ja kaloja on metsästetty ja kalastettu valtamerialla. Eläinten tuontia ja vientiä koskevat säädökset ovat kuitenkin muuttaneet eläinten rooleja. Globalisaation myötä eläimistä on tullut rahtitavaraa, ja ympäri maailmaa liikkuvat rahtilaivat ja niiden mukana kulkeutuneet eläimet saattavat aiheuttaa suuria ongelmia tulokaslajeina.

Tässä artikkelissa pohdimme näitä eläinten erilaisia merkityksiä merenkulussa sekä sivuamme ihmisen ja

eläimen välistä suhdetta historiassa laajemminkin. Kuvailimme myös museoiden yhteistä poikkitieteellistä näyttelyä, sen sisältöä ja merenkulun ja luonnontieteellisten kokoelmien välistä yhteyttä.

- Eläinten eri roolit merenkulussa oli ryhmitelty kolmeen eri laivan runkoa muistuttavaan rakenteeseen.
- Djurens olika roller i sjöfarten hade grupperats i tre konstruktioner påminnande om fartygsskrov.
- Various roles played by animals in seafaring grouped in three displays, each resembling a vessel's hull.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

IHMISTEN JA ELÄINTEN VÄLINEN SUHDE

Eläimillä on ja on ollut ihmisten elämässä monenlaisia rooleja. Erilaiset kulttuuriset kontekstit sekä aineelliset olosuhteet ovat muokanneet ihmisten käsityksiä eläimistä ja vuorovaikutusta eläinten kanssa. Esimerkiksi eri kulttuureissa ja uskonnoissa ihmiset suhtautuvat eri tavalla eläimiin ja se kuvaa myös usein laajemminkin kulttuurien luontosuhdetta. Eroja löytyy niin protestanttien, katolisten, eurooppalaisten kuin alkuperäiskansojen näkemyksistä. Eläinten ja ihmisten perustavanlaatuisen erojen määrittelyt ja sen yksiselitteisyys on myös vaihdellut eri aikoina.¹

Jako oikeiden eläinten ja eläinten ilmentymien, *representaatioiden* välillä on tärkeä, jotta ihmisten suhtautumista eläimiin voi ymmärtää. Näkökulmat eläimiin voidaan jakaa myös *populaariin* (mielikuvat eläimistä), *tieteelliseen* (miten eläimet ymmärretty tieteessä) ja *taloudelliseen* (eläimet vaihdon välineinä).²

Eläimillä on ollut tärkeä osa yhteiskunnissa jo tuhansien vuosien ajan. Ne ovat tuottaneet lihaa ja maitoa ravinnoksi, lihasvoimaa maanviljelyyn, kaivoksiin ja liikenteeseen sekä olleet avuksi metsästyksessä ja keräilyssä. Eläinten rooli on muuttunut huomattavasti viime vuosikymmenillä. Nykyään, teollistumisen jälkeisellä kaudella, eläin on paljon näkymättömämpi kuin ennen, vaikka eläimet ovat vieläkin tärkeä resurssi ruuanjalostuksessa ja tuotannossa.³ Läntisessä maailmassa, jossa tavarat ovat teollisesti valmistettuja, maatalousvaltaisuus on jäänyt urbaanin maailman alle.

Vielä tänäänkin eläimillä on kuitenkin monia tehtäviä ja merkityksiä. Eläimillä on ihmisille arvoa mm. *ruokatuotteina*, josta on esimerkkinä kaupallinen lihan tuotanto teollistuneissa maissa. Eläimet ovat arvokkaita myös *metsästyksen kohteina*. Niillä on ollut tärkeä rooli myös *voiton ja valloituksen symboleina*. Valtionpäämiehet ja muut valtaa pitävät ovat lahjoittaneet eläimiä toisilleen lujittaakseen suhteitaan.⁴ Eläimiä käytetään myös *esittelyobjekteina* ja niillä on ihmisille suuri viihdearvo: ne hauskuttavat meitä kodeissa, eläintarhoissa, mediassa ja sirkuksessa. Eläimet ovat hyödyttäneet ihmiskuntaa myös *kotieläiminä*, mm. karja- tai lemmikkieläiminä, ja *koe-eläiminä*. Useimmat näistä eläinten rooleista tulevat esille myös merihistoriassa.

MERIHISTORIAA JA LUONNONTIETEELLISIÄ KOKOELMIA

Luonnontieteelliset kokoelmat ovat luonnontieteellisen museon ja siellä tehtävän tutkimustyön perusta. Suomen ylivoimaisesti suurin eläinkokoelma löytyy Luonnontieteellisen keskusmuseon kuuluvasta Eläinmuseosta. Kokoelma käsittää yli yhdeksän miljoonaa näyttettä, joista suurin osa on hyönteisiä. Selkärangaskokoelmien täytettyjä eläimiä, nahkoja ja luita on noin 75 000 kappaletta ja muita selkärangattomia yli 200 000 näyttettä tai näyteerää.

Kokoelmien perustan muodostaa *Societas pro fauna et Flora Fennica* -seuran vuonna 1858 Helsingin yliopistolle lahjoittama eläinkokoelma. Lahjoitusten lisäksi

- Purjelaiva *Glenardin* laivakoira 1920-luvun alkupuolella.
- Segelfartyget *Glenards* skeppshund från början av 1920-talet.
- The ship's dog of the sailing ship *Glenard* in the early 1920s.

KUVA/PHOTO: SUOMEN MERIMUSEO / FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM / THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND.

- Parkki *Iran* laivakoira Roy leikkii harjalla vuonna 1920.
- Skeppshunden Roy på barken *Ira* leker med borste anno 1920.
- The bark *Ira*'s ship's dog Roy playing with a brush in 1920.

KUVA/PHOTO: SUOMEN MERIMUSEO / FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM / THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND.

museon kokoelmia on erityisesti 1800-luvulla kartutettu myös ostamalla ja vaihtamalla. Metsästys ja erilaiset keruuretket ovat vuosikymmenien varrella tuoneet oman lisänsä luonnontieteellisiin kokoelmiin. Nykyään kokoelmat kasvavat pääasiassa tutkimushankkeiden ja -retkien seurauksena sekä lahjoitusten kautta.

Kokoelmien kätköistä löytyy paljon aineistoa, joka on saatu lahjoituksena maailman meriä kiertäneiltä merikapteeneilta ja merimiehiltä. Yliopiston vanhoihin vuosikertomuksiin on muun muassa 1800–1900-lukujen vaihteessa kirjattu kymmeniä tällaisia näytteitä. Merenkulun ammattilaiset ovat osallistuneet erityisen ansiokkaasti lämpimien valtamerien kalojen, kilpikonnien, kiehtovien korallien ja toinen toistaan kauniimpien kotiloiden ja simpukoiden keräämiseen. Muun muassa merikapteeni O. W. Lindholm ja s/v *Suomen Joutsen* mainitaan useassa museon näytteessä.

Vanhat näytteet ovat tyypillisesti sellaisia, jotka ovat olleet helppoja kuljettaa ja säilöä pitkillä matkoilla. Valittavasti ulkomaisiin näytteisiin on monesti liitetty niukasti oheistietoa, kuten esimerkiksi ”Atlantic Ocean” tai ”Medelhavet”. Luonnontieteellinen näyte on museolle kuitenkin aina arvokas, kun siihen on liitetty mukaan löytötiedot tai edes osa niistä: löytöpaikka, löytöaika,

löytöjä ja löytötapa. Ilman näitä tietoja näyte on tutkimuskäytössä arvoton. Joskus tieteellisessä mielessä arvoton näyte voi kuitenkin kertoa toisenlaisen tarinan tai olla osa hienoa kokonaisuutta. Laivaeläimet -näyttelyssä on esillä näytteitä tällaisesta kokoelmasta: kyseessä on lahjoituksena saatu merikapteeni Engströmin laaja kotilo- ja simpukkakokoelma.

LAIVAEÄIMET RAVINTONA JA SAALIINA

Yksi tärkeimmistä syistä eläinten läsnäoloon laivoilla oli merimiesten niukka ruokavalio. Ennen ei ollut kylmiöitä, joten tuoreen ruuan ja puhtaan juomaveden saanti aiheuttivat pitkillä merimatkoilla suuria ongelmia. Lämpimässä ilmastossa tuore ruoka loppui tai pilaantui usein jo noin viikon merellä olon jälkeen, jonka jälkeen merenkulkijoiden oli turvauduttava kuivamuonaan. Korput, jauhot, pavut, herneet ja suolattu tai kuivattu liha ja kala olivat merimiesten perusruokaa. Tuore ruoka eli elävät siat, kanat ja hanhet olivat tavallinen näky suurten purjelaivojen kansilla. Joskus mukana saattoi olla jopa lampaita ja nautoja. Eläimiä teurastettiin matkan aikana tarpeen mukaan, ja usein juhlapyyhiä juhlistettiin tuoreella lihalla.⁵

- Laivapossut parkki *Iran* kannella 1920-luvun alussa.
- Skeppssvin på barken *Iras* däck i början av 1920-talet.
- Pigs on the bark *Ira's* deck in the early 1920s.

KUVA/PHOTO: SUOMEN MERIMUSEO / FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM / THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND.

Lihaa, kanaa vai kalaa?

Kalastus oli suosittu ajanviete, joka laajensi osaltaan myös merimiesten ruokavaliota. Kalasaalis vaihteli sen mukaan missä purjehdittiin: makrilli oli tyypillinen saaliskala pohjoisilla vesillä, tropiikissa saatiin saaliiksi lentokaloja, delfiinejä ja haita.

Tilaisuuden tullen laivojen ruokavarastoja täydennettiin myös metsästäväällä hylkeillä ja lintuja. Tämä koki tuhoksi monelle lentokyvottomälle lintulajille. Esimerkiksi siivetönruokki, isomerimetso ja mauritiuksen-dodo ovat kuolleet sukupuuttoon metsästyksen vuoksi. Ruokavarastoja saatettiin täydentää myös rantautumalla saarille, jonne aikaisemmat merenkulkijat olivat tarkoituksella vapauttaneet mukanaan olleita kotieläimiä.

Jääkaapit yleistyivät vasta 1900-luvun alun jälkeen, ja siihen asti elävät eläimet olivat laivoilla tavallinen näky. Ongelmana oli usein se, että ihmiset kiintyivät ruuaksi tarkoitettuihin eläimiin, ja niille oli vaikea löytää teurastajaa, kun ruokailun aika koitti. Myös erilaisilla uskomuksilla ja kaupankäynnillä oli omat vaikutuksensa eläinten kohtaloon. Monet kapteenit pitivät laivoilla sikoja, koska haaksirikon sattuessa niiden uskottiin aina uivan lähimpään rantaan. Niitä seuraamalla miehistöllä olisi siis paremmat mahdollisuudet pelastautua. Siat ovat pidemmällä merimatkoilla olleet myös tärkeitä vaihdantalouden välineitä, eli niillä on ostettu alkuperäisasukkailta monia tarvikkeita. Monin paikoin sikoja on päässyt laivoilta myös tahattomasti karkuun, ja ne ovat aiheuttaneet merkittävää haittaa tulokaslajeina. Älykkäinä eläiminä siat sopeutuvat nopeasti uusiin elinympäristöihin ja viliintyvät nopeasti vapaaksi päästessään.

Kanat olivat käteviä laivoilla useasta syystä: niistä saatiin sekä munia että lihaa ja pienikokoisina eläiminä ne syötiin kerralla kokonaan, jolloin ylimääräistä lihaa ei jäänyt pilaantumaan. Laivoilla pidetyt kanat olivat kaikki maatiaiskanoja. Maatiaiskanoiksi kutsutaan paikallisiin oloihin sopeutuneita kanoja, joita ei ole jalostettu muna määrän kasvattamiseksi. Nykyiset jalostetut kanat eivät kestä niin hyvin kylmää ja ankaria luonnonoloja kuin maatiaiskanat. Maatiaiskanojen etuna oli – ja on nykyäänkin maatiaistiloilla – helppohoitoisuus, eli ne tulevat toimeen yksinkertaisella ravinnolla ja vähällä huolenpidolla. Laivoilla tämä tarkoitti sitä, että kanoja voitiin pitää vapaina kansilla.

Kalat ja linnut esiintyvät usein merimiesten ottamisessa valokuvissa. Saaliseläimistä otettujen valokuvien suuri

määrä voi kertoa myös siitä, että iso tai vaikea saalis kohotti kalastajan sankarillisuutta merimiesyhteisön tai kotiväen silmissä.

Pohjoisilla vesillä metsästettiin hylkeitä. Hylkeet ovat oivia esimerkkejä eläimistä, joita ihmiset ovat osanneet hyödyntää kauan ja monipuolisesti. Hylkeillä on ihonsa alla paksu, yli kymmenen senttiä paksu rasva- eli traanikerros. Traani on hylkeelle erinomainen suoja kylmässä vedessä, mutta ihmisille hylkeenrasva merkitsee polttoainetta. Traanin lisäksi hylkeitä on metsästetty lihan ja nahkojen vuoksi.

Merimiesten ravinto oli tarkkaan säädelty jo 1800-luvun merilaeissa. Ruokavaliota oli yksitoikkoinen ja tuoretuotteiden määrä erittäin pieni. Eri maissa oli erilaiset säädökset merimiesten muonituksesta. Englannissa

■ Eläimiä pidettiin usein laivan kannella karsinoissa. Kuvassa Merimuseon *Laivaeläimet*-näyttelyyn rakennettu aitaus.

■ Djur hölls ofta i kättar på fartygens däck. I bild en inhägnad gjord för utställningen *Skeppsdjur*.

■ Animals were often kept in cribs on deck. This crib was built for the *Animals on Board* Exhibition.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

■ Entisaikaan laivoissa pidettiin eläviä eläimiä. Kanat olivat suosittuja laivaeläimiä koska ne munivat säännöllisesti. Kananmunat olivat tärkeitä esim. leivonnassa.

■ På forna tiders fartyg hölls levande djur. Höns var populära skeppsdjur för att de regelbundet gav ägg. Hönsägg var viktiga exempelvis för bakning.

■ In old times ships' provisions were often alive. Chicken were important, as they also produced eggs which could be used e.g. in baking.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

■ Hain teurastus s/s Mozartin kannella. Taustalla laivakoira.

■ Hajstycnkning på s/s Mozarts däck. I bakgrunden en skeppshund.

■ Killing a shark on the S/S Mozart's deck, with a ship's dog looking on.

KUVA/PHOTO: SUOMEN MERIMUSEO / FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM / THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND.

tärkeä laki oli vuoden 1906 *Merchant Shipping Act*, koska se oli ensimmäinen merilaki, joka kiinnitti huomiota ravinnon laatuun ja ruuanlaittoon. Toisaalta senkin mukaan vain satamissa tarvitsi antaa tuoretta lihaa ja vihanneksia. Purjelaivakauden loppuminen ja pakastimien tulo lopettivat eläinten lastaamisen laivoille ruokatarkoituksessa ja paransivat huomattavasti merenkulkijoiden ruokavaliota.

Myös miehistön ruuanlaitossa oli usein toivomisen varaa. Kokit eivät useinkaan olleet ammattilaisia, vaan nuoria, ensimmäisen matkan poikia, joilla ei ollut mitään ammattitaitoa tehdä ruokaa isolle väelle. Stuertti sen sijaan oli ammattilainen. Hänen haasteellisenä tehtävänä oli huolehtia siitä, että varustajan rahat säästyivät ja miehistö pysyi kuitenkin suhteellisen tyytyväisenä. Suurimmissa laivoissa oli 1900-luvulla joskus myös teurastaja.

MERIMIESTEN LEMMIKIT

Entisaikojen merimatkat olivat pitkiä, ja ainoa keino pitää yhteyttä perheeseen oli lähettää kirjeitä satamista. Yksinäisyyttä helpottivat kissat, koirat ja papukaijat, jotka olivat suosittuja seuralaisia. Vielä 1960-luvulla melkein kaikissa pitkän matkan laivoissa oli laivakissa tai -koira. Eläinaiheisten valokuvien suuri määrä ja eläinten esiintyminen merimiesten päiväkirjoissa ja muistelmissa kertoo siitä, että eläimet olivat merimiehille tärkeitä.⁶ Eläimille osoitetaan valokuvissa usein hellyyttä, ja ne on kuvattu yleensä ihmisen sylissä. Valokuvat tarjoavat

■ Konemiehet leikkivät Moppe-koiran kanssa Etelä-Amerikan Linja Oy:n m/s Atlantalla heinäkuussa 1960.

■ Maskinmännen leker med hundens Moppe i juli 1960 på m/s Atlanta tillhörande Finland-Sydamerika Linjen Ab.

■ Engineers playing with the ship's dog Moppe on board the m/s Atlanta in 1960.

KUVA/PHOTO: SUOMEN MERIMUSEO / FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM / THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND.

myös mielenkiintoisen vastakohtan perinteisiin merimiehiin liitettiin mielikuviin karskeina, maskuliinisina ja juurettomina kulkureina. Tutut lemmikkieläimet loivat osaltaan kodin tunnetta, ja niitä hoivattiin ahkerasti.

Kissoja ja koiria

Laivoilla koiria on pidetty mm. vahteina, noutajina, vetojuhtina ja ihmisten seurana. Koirat suoriutuvat monista hyödyllisistä tehtävistä ja ovat siksi ansainneet maineen ihmisen parhaina ystävinä. Monilla laivoilla koiria kohdeltiin melkein miehistön jäsenenä, sillä niistä oli hyötyä käytännön töissä. Laivakoirat olivat 1700- ja 1800-luvuilla pienikokoisia, jotta ne pystyivät liikkumaan ahtaissa tiloissa ja kuluttivat vain vähän ruokaa ja vettä. Koirien vainusta oli hyötyä erityisesti tutkimusmatkoilla: ne pystyivät nuuhkimalla selvittämään tien takaisin laivaan oudossa ympäristössä. Eräs tunnettu laivakoirarotu on schipperke, jonka nimi tarkoittaa pientä paimenta tai pikkua kipparia. Schipperket pyydystivät laivoissa erityisesti rottia ja toimivat vahtikoirina. Suomen etelärannikolle vuonna 1747 uponneesta *St. Mikael* -aluksen hyllystä löytynyt koiran pääkallo kuului todennäköisesti juuri

schipperke-rotuiselle laivakoiralle. Tämä kallo on esillä näyttelyssä.

Yksi kuuluisimmista suomalaisessa laivassa matkaneista lemmikkieläimistä on kapteeni Sven Eriksonin saksanpaimenkoira Päik, joka seilasi vuosia *Herzogen Cecilie* -nimisellä purjelaivalla sen vuonna 1936 sattuneeseen karilleajoon saakka.

Myös kissat olivat tärkeitä laivaeläimiä. Niitä pidettiin hiirien ja rottien saalistajina ja etenkin viljalastissa seilanneille aluksille kissoilla oli suuri merkitys tuholaistorjuna. Itse itsensä ruokkivia ja omissa oloissaan viihtyviä kissoja kunnioitettiin ja joskus jopa pelättiin. Jotkut merimiehet uskoivat, että kissoilla oli saalistustaitojensa lisäksi mystisiä voimia, ja viiksiniekkujen tyytyväisyys ja hyvinvointi lupasi hyvää säätä. Hurjimmat arvelivat, että kissat kykenevät manaamaan myrskyn häntänsä taikavoimilla. Vaikkei kissoilla tällaisia kykyjä olekaan, on tässä mielikuvituksellisessa tarinassa totuuden siemen. Nykyään nimittäin tiedetään, että kissat voivat aistia matalapaineen saapumisen ennen ihmistä erityisen herkillä sisäkorvillaan, joten ne ovat hyvinkin voineet käyttäytyä hermostuneesti ennen myrskyn saapumista.

- Ruotsalaisen Nicken laivasto-uniformu. Nicke seilasi laivakoirana vuodesta 1940 ruotsalaisella panssari-laiva *Drottning Victorialla*.
- Den svenska hundens Nickes mariniform. Nicke seglade som skeppshund från 1940 på det svenska pansarfartyget *Drottning Victoria*.
- The sailor's uniform of the Swedish ship's dog Nicke who sailed on board the ironclad *Drottning Victoria* from 1940 onward.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

- Kissat olivat merimiesten suosimia lemmikkejä. Oikealla ahvenanmaalaisen Gustaf Eriksonin purjealuksissa seilanneen laivakissa Frassien ruokakuppi.
- Katterna tillhörde de keldjur som sjömännens tyckte om. Till höger skeppskatten Frassies matkopp. Frassie seglade på ålänningen Gustaf Eriksons segelfartyg.
- Cats were popular pets for sailors. Here the bowl of the ship's cat Frassie who sailed on Gustaf Erikson's sailing ships.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

Ihmisen suhde kissoihin on historian aikana vaihdellut: niitä on pidetty arvokkaina rottien metsästäjinä, mutta ruttoepidemioiden pahentuessa ne on joskus yhdistetty pahuuteen ja noituuteen ja niitä on poltettu roviolla. Laivoilla kissoista oli paljon hyötyä, mutta etenkin saarille vapaaksi päässeet katit ovat aiheuttaneet alkuperäislajistolle pahoja ongelmia.

Lemmikkinä jääkarhu

Vieraista maista laivoihin otettiin lemmikeiksi myös eksoottisempia eläimiä, kuten apinoita, papukaijoja ja häkkilintuja.⁷ Neuvostoliittolaisessa jäänmurtajassa lemmikkinä oli jopa jääkarhu, joka oli pennusta asti elänyt aluksen miehistön kanssa. Mishkaksi ristitty jääkarhu lahjoitettiin vuonna 1969 presidentti Urho Kekkoselle, joka antoi sen hoidettavaksi Korkeasaareen.⁸ Jääkarhu on lemmikiksi varsin kyseenalainen, koska se on maailman suurin maalla elävä petoeläin.

Näyttelyssä esitellään monista eläimistä myös luonnontieteellisiä taustatietoja. Alla on esimerkkinä tällainen tietoruutu.

Tiesitkö että:

- jääkarhu on maailman suurin maalla elävä puhdas lihansyöjä: suuret urokset voivat painaa 800 kiloa ja suurin punnittu yksilö painoi yli tuhat kiloa.
- jääkarhu on erinomaisesti sopeutunut elämään kylmässä ilmastossa Jäämeren ympärillä: sillä on 10 senttiä paksu ihonalainen rasvakerros ja tiheä aluskarva.
- jääkarhun lämmöneristys on niin hyvä, että se on melkein näkymätön lämpökameran kuvissa, ja yli 10 °C lämpötiloissa sitä uhkaa ylikuumentuminen!
- jääkarhun tiedetään tappaneen jopa mursuja ja maitovalaita, jotka ovat sitä kaksi kertaa suurempia.
- jääkarhu on varsinaisesti sopeutunut hylkeiden metsästyksen: pitkä kaula ja kuono mahdollistavat niiden pyytämisen suoraan hengitysaukoista.
- talvella jääkarhut elävät ahtojään reunoilla hyljejähdissa ja kesällä jotkin yksilöt elävät useita kuukausia talvella kerättyjen rasvavarastojen turvin.

Papukaijoiden puhetta

Papukaijat ovat aina olleet suosittuja lemmikkejä, koska ne ovat sosiaalisia, pitkäikäisiä ja jotkin lajit oppivat helposti matkimaan ihmisten puheita. Laivoilla erityisen suosittu ajanviete olikin opettaa papukaijoille kiro sanoja. Monelle merenkävijälle jäi mereltä palattuaan papukaija lemmikiksi.

Eräs haastateltu kertoi mainion tarinan perheen papukaijasta ja marakattista, jotka hänen veljensä oli hankkinut brasilialaisesta merimieskapakasta. Marakatti paletui jo laivassa matkalla Suomeen, mutta papukaija tuotiin tuliaisiksi perheelle Kotkaan vuonna 1957. Myyjä oli kertonut, että vanha papukaija oli asunut vuosia kapa-kassa. Papukaijan nimi oli Caramuru, ja se oli kesämökilä lasten ilona kolme vuotta. Se istui usein perheen perunoita kuorivan äidin olkapäällä, puhui ja lauloi portugalilaisella kielellä ja oppi suomeakin. Caramuru oli Brasilian vuosinaan oppinut myös kapakkatapoja: haastatellun mukaan se aina nuoren naisen nähdessään vislasi ja lauloi, mutta vanhoille naisille se naurovi räkäisesti ja osoitti niitä siivellä.⁹

Nykyään tiedetään, että joidenkin papukaijoiden sanavarasto voi käsittää jopa 2 000 sanaa, joten näistä älykkäistä linnuista on varmasti ollut merimiehille paljon seuraa. Näyttelyn maskotiksi valittiinkin papukaija, koska merikapteenin olalla istuva papukaija on monen ensimmäinen miellelyhtymä laivaeläimestä. Maskottilaji on kaunis australialainen arokakadu, ja siitä on tehty kaksi isoa puuveistosta. Näyttelyssä voi myös kuunnella papukaijan puhetta ja koettaa erottaa sanoja ja lauseita.

TUOMISIA MAAILMALTA

Kaikki arkipäiväisestä poikkeava on aina kiehtonut ihmisiä. Kaukomaissa käyneet merimiehet toivat mukanaan sekä eläviä villieläimiä että eksoottista eläimistöä tehtyjä muistoesineitä. Purjelaivalla seilanneen merimiehen kotia saattoi koristaa täytetty krokotiili tai pallokala, erilaiset simpukat ja kotilot sekä hainhampaat. Erityisen suosittuja tuomisia ovat olleet suuret kotilot, joista voi kuunnella ”meren huminaa”.

Elävinä tuodut villieläimet, kuten apinat tai papukaijat, olivat hankalia hoitaa ja niitä tarjottiinkin lopulta usein eläintarhoihin. 1900-luvun alussa Korkeasaareen saapui meriteitse monenlaisia apinoita, hylkeitä ja papu-

kaijoja.¹⁰ Nykyään kansainväliset lait säätelevät tarkasti kaikenlaisten eläinten tuontia ja vientiä. Tästä huolimatta varsinkin villieläimiä ja niistä tehtyjä tuotteita salakuljetaan myös laivoissa.

Eläimiä on kuljetettu laivoilla myös kauppatavarana. Suomalaisiakin osallistui erilaisiin retkikuntiin, jotka pyydystivät eläimiä mm. Korkeasaaren näytteille asettaviksi. Ainakin myskihärkiä, mursuja ja Grönlannin jäniksiä (nyk. napajänis) tuotiin saaliksi tällaisilta laivaretkiltä. Korkeasaassa työskennellyt Väinö Lehtonen kertoo kirjoissaan, kuinka pyydystettyjä eläimiä kuoli laivamatkoilla.¹¹

Höyrylaivojen myötä syntynyt säännöllinen reitti-liikenne ja nopeutuneet merimatkat helpottivat elävien eläinten kuljettamista. Monet uudet tuotantoeläinrodut levisivät Suomeen laivakuljetusten välityksellä, mutta myös villieläimiä oli joskus kyydissä. Esimerkiksi Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiö toi aluksissaan 1900-luvun alkupuoliskolla eläimiä Korkeasaaren eläintarhaan Helsinkiin.¹² Eläinten olot lisääntyneissä maa- ja merikuljetuksissa huolettivat Helsingin eläinsuojeluyhdistystä 1900-luvun alussa. Yhdistys yritti laatia säädöksiä yhdessä laivapäällikköyhdistyksen (Skeppbefälhavare Föreningen i Helsingfors) ja Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön kanssa eläinten olosuhteiden parantamiseksi kuljetusten aikana.¹³

Myös yksittäiset merimiehet saivat lisätienestä myymällä kaukomailla ostamia eläimiä suomalaisissa satamissa. Ostajat eivät usein tiedäneet, kuinka erilaisista ilmasto-olosuhteista tulleita eläimiä tuli hoitaa, ja eläimet menehtyivät monesti kylmään. Lisäksi erilaiseen ruokavalioon tottuneita eläimiä oli kallis ruokkia; 1930-luvulla Suomessa ei vielä talvisaikaan ollut edullisesti saatavissa sopivia siemeniä tai hedelmiä. Korkeasaaren eläintarhaan tulikin runsaasti lahjoitustarjouksia laivoista ostetuista eläimistä.¹⁴

Monenlaisia matkamuiistoja

Näyttelyssä on esillä simpukoita, kotiloita, norsun häntäjouhia, vyötiäislamppu ja monia muita eksoottisia tuliaisia eri puolilta maailmaa. Usein esineet olivat yksittäisiä erikoisuuksia, mutta jotkut luonnosta kiinnostuneet merikapteenit keräilivät tiettyjä eläinryhmiä. Esimerkiksi Luonnontieteelliseen keskusmuseoon lahjoitettu merikapteeni Engströmin kokoelma sisältää satoja, toinen toistaan erikoisempia kotilo- ja simpukkanäytteitä.

■ Kuvassa *Laivaeläimet*-näyttelyn maskotti arokakadu. Taustalla lemmikeistä kertova laivan skanssi eli miehistön asuintila.

■ I bild *Skepps djur*-utställningens maskot, den skära kakaduan. I bakgrunden en fartygsskans, dvs. besättningens boning, som vittnar om keldjur ombord.

■ Cockatoo is the mascot of the *Animals on Board* exhibition. In the background a ship's living quarters presenting pets on board.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

■ Merimiehet keräsivät usein simpukoita ja kotiloita eksoottisilta matkoiltaan. Kuvassa merikapteeni Engströmin Eläinmuseossa säilytettävä kokoelma.

■ Sjömannen samlade ofta på musslor och snäckor på sina exotiska resor. I bild sjökaptens Engströms samling som uppbevaras på Djurmuseet.

■ Seafarers often collected shells on their exotic journeys. Here sea captain Engström's collection from the Museum of Zoology.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

Kiusaa kuokkavieraista ja sairauksista

Laivojen mukana on matkannut eläinkunnan tuomisia myös kenenkään tahtomatta. Keskiajalla Euroopassa riehunut paiseruttoepidemia, Musta surma, levisi laivoissa satamakaupungista toiseen ja saastuneet juomavesisäiliöt ja käymälät levittivät monia muita tauteja nopeasti eteenpäin.

Torakoita ja muita syöpäläisiä oli usein laivoissa jo lähtövaiheessa, mutta alun perin useimmat lajit ovat koitoisin lämpimistä maista. Etenkin purjelaivojen kosteat ja ahtaat olot olivat otollisia paikkoja niiden lisääntymiselle. Monesti laivan saapuessa takaisin satamaan oli tuholaisien ja taudinaiheuttajien määrä lisääntynyt merkittävästi, vaikka laiva ei olisi edes käynyt maissa.

Erityisesti torakoiden valtavista määristä on paljon tietoja.¹⁵ Eräältä Tyynellä valtamerellä kymmenen kuukautta purjehtineelta höyrylaivalta löydettiin keskimäärin 24 ruskakkaa hyttää kohden ja yhteensä noin kaksituhatta sokeritorakkaa. Lisäksi laivan juhlahuoneistosta löytyi yli 20 000 torakkayksilöä. Toisella laivalla miehistön oli loppumatkasta pidettävä hanskoja käsisään nukkuessaan, koska valtavat torakkalaumat nakerisivat muuten kynnet irti sormista. Japanin merivoimissa sai puolestaan ennen palkinnoksi vapaapäivän, kun pyydysti laivalta 300 torakkaa ja Tanskan laivastossa 1600-luvulla pullon rypäleviinaa, kun pyydysti 1 000 torakkaa. Erään etsinnän tuloksena tanskalaisesta laivasta löytyi yli 32 000 torakkaa. Laivalla on täytynyt olla aika monta pulloa väkijuomaa, jotta pyytäjille on voitu taata luvattu palkinto! Torakoiden vikkelyyttä ja hankalaa tappamista kuvaa hyvin se, että merimiehet yrittivät tappaa niitä heittämällä kiehuvaa vettä pimeään huoneeseen.

Ruton lisäksi monet muutkin sairaudet piinasivat entisajan merimiehiä.¹⁶ Monet taudeista liittyvät huonoon hygieniaan, ja ne on saatu kuriin käymälöiden, ruuan ja henkilökohtaisen siisteyden kehittymisen vanavedessä. Yleisiä ja pelättyjä sairauksia olivat mm. keltakuume, kolera ja punatauti. Nämä vitsaukset levisivät tehokkaasti saastuneen juomaveden välityksellä. Likaisissa vaatteissa viihtyneiden täiden välityksellä levinnyt pilkkukuume aiheutti myös paljon ongelmia. Sairauksia pelättiin ennen valtavasti ja esimerkiksi laivan, jossa oli havaittu keltakuume, piti nostaa keltainen lippu, *Yellow Jack*, salkoon ja odottaa karanteenissa satamaan pääsyä.

Sotalaivoissa puhjenneet sairaudet vaikuttivat joskus enemmän sodan lopputulokseen kuin aseistus tai sotataktiikka. Hyvänä esimerkkinä voidaan mainita englantilaisten epäonnistunut sotaretki vuonna 1809 Walcheren-saareen, jossa kuoli tuhansia sotilaita massiiviseen malariaepidemiaan. Toinen kuvaava esimerkki on espanjalaisten vuoden 1588 sotaretki: miehistöä kuoli koko ajan punatautiin ja taktiikkana oli hyökätä heti, jotta sotilaita oli ylipäättään elossa taistelua varten. Kaikkien tautien esiintymiseen hyvällä hygienialla ei kuitenkaan voida vaikuttaa, ja esimerkiksi malaria on trooppisilla alueilla edelleen paha vitsaus.

IHMINEN ELÄINTEN LEVITTÄJÄNÄ – TULOKASLAJIEN AIHEUTTAMAT ONGELMAT

Tulokaslajilla tarkoitetaan ihmisen maantieteelliseltä alueelta toiselle siirtämää lajia, joka ei tuloalueella kuulu alkuperäiseen lajistoon. Menneinä aikoina ihmiset ovat laskeneet eläimiä vapaaksi sekä tahallaan että tahattomasti. Esimerkiksi sikoja on jätetty saarille vararavinnoksi ohi seilaaville aluksille. Toisaalta monet eläimet, kuten mustarotat ja kissat, ovat päässeet laivoilta huomaamatta karkuun, ja taudit ovat matkanneet merimiesten elimistöissä uusille mantereille. Löytöretkien alkaminen 1400-luvun lopulla oli käänntekevä tapahtuma tulokaslajiongelman suhteen. Suurien laivojen mukana mahtui kulkemaan runsaasti kutsumattomia vieraita, ja tuttujen kotieläinten – kuten vuohien, kissojen tai sikojen – potentiaalia ongelmien aiheuttajina ei ymmärretty. Aiemmin valtameret olivat muodostaneet maalla eläville lajeille ylipääsemättömän esteen, jonka laivamatkat ja vähitellen lisääntyvä liikenne mursivat.

Alkuperäisten lajien kannalta pahimpia ovat monenlaisissa ympäristöissä viihtyvät lajit, jotka kestävät hyvin kilpailua ja lisääntyvät tehokkaasti. Tällaiset vahvat lajit syrjäyttävät helposti esimerkiksi saarilla eristyksissä kehittyneitä lajeja, jotka eivät ole sopeutuneet kilpailuun. Surullisen kuuluisa esimerkki tulokaslajista on erään majakanvartijan kissa Uuden-Seelannin Stephen-saarella. Tämä saari oli lentokyvottomän pikkulinnun, kalliipeukaloisen, ainoa elinpaikka. Lintu vilisti kuin hiiri maata myöten, ja se oli helppo saalis majakanvartijan kissalle. Tämä yksi ainoa kissa metsästi vuoden aikana jok'ikisen lintuyskilön, ja kalliipeukaloisen kuoli sukupuuttoon.

Esimerkkejä laivojen mukana tulleista tulokaslajeista

Laivojen painolastivesissä tai pohjissa leviävät merilajit ovat tulokaslajien uusin ryhmä. Ihmisten ja tavaroiden liikkuminen on lisääntynyt niin valtavasti, että uusia tulokkaita havaitaan nykyään lähes vuosittain.

Nykyaikaisessa merenkulussa aluksissa kuljetetaan painolastivettä mm. aluksen vakauttamiseksi. Laivojen mukana maailman merillä kulkee noin viisi miljardia tonnia vettä paikasta toiseen. Painolastivedessä kulkee miljardeja eläinplanktonyksilöitä. Nämä vieraat lajit voivat olla vakava uhka ympäristölle. Itämeren tulokaslajeista noin puolet on tullut laivojen painolastivesissä ja yksi tunnetuimmista esimerkeistä on petovesikirppu. Laivojen koon ja nopeuden kasvamisen myötä yhä enemmän lajeja kulkeutuu vieraille merille. Kansainvälinen merenkulkujärjestö IMO hyväksyi vuonna 2004 sopimuksen, jonka avulla pyritään säännöstelemään painolastiveden käsittelyä. Vuoden 2016 jälkeen kaikki alukset on varustettava painolastiveden käsittelylaitteistolla. Vain pieni osa

maista on vahvistanut sopimuksen vuoteen 2009 mennessä, joten ongelmaan ei ole näkyvissä pikaista helpotusta.

Laivojen pohjiin takertuva ja jo 1800-luvulla Itämerelle kulkeutunut merirokko on aiheuttanut merkittäviä haittoja laivaliikenteelle. Suurina määrinä otukset lisäävät alusten virtausvastusta ja polttoaineen kulutusta. Tämä haitta voidaan kuitenkin estää säännöllisellä pohjien puhdistuksella, joka täytyy tehdä yleensä kerran tai pari kesässä. Paras aika on Suomessa heinä- ja elokuun vaihteen tienoilla, jolloin merirokkojen toukat ovat kiinnittyneet, mutta eivät vielä ole ehtineet kehittää kalkki-kuorta suojakseen.

Maailmanlaajuinen rottaongelma

Mustarotta ja rotta kuuluvat maailman pahimpiin tulokaslajeihin. Mustarotta saapui Välimerelle Aasiasta ihmisen mukana luultavasti jo ajanlaskun alun tienoilla ja levisi sieltä ympäri Eurooppaa mm. laivojen mukana. Mustarotta on taitava kiipeilemään, ja se on kavunnut vaivatta aluksien kyytiin esimerkiksi köysiä pitkin.

- **Laivaeläimet**-näyttelyn tulokaslaji-osio Suomen merimuseon vaihtuvien näyttelyiden tilassa.
- **Skeppsdjur**-utställningens avdelning för nykomlingsarter i Finlands sjöhistoriska museums utrymme för temporära utställningar.
- **Animals on Board** Exhibition in the non-permanent display area of the Maritime Museum of Finland, here displayed are non-endemic species.

KUVA/PHOTO: ERIK TIRKKONEN.

Tästä syystä sitä on kutsuttu myös laivarotaksi. Isorotta eli rotta on tulokaslajina myöhäisempi: se levisi Eurooppaan vasta 1700-luvulla, mutta on sen jälkeen levinnyt hyvin nopeasti. Kummatkin rottalajit ovat kaikkiruokaisia ja nakertavat yhtä lailla ihmisen viljavaroja kuin linnunmunia, hyönteisiä tai jätteitä. Rottien sopeutumiskykyä on kuvattu hyvin sanomalla, että ne ovat erikoistuneet erikoistumattomuuteen. Ei siis ole ihme, että ne ovat aiheuttaneet eniten ongelmia pitkälle erikoistuneille ja eristyksissä eläneille saarten lajeille.

Ihmisten mielissä kauhein rottien aiheuttama vitsaus on varmasti keskiajan musta surma eli valtava paiseruttoepidemia. Rutto levisi mustarotan kirppujen välityksellä ihmisiin ja tappoi noin kolmanneksen Euroopan väestöstä – noin 25 miljoonaa ihmistä. Tauti saapui Eurooppaan ensin karavaaniteitä pitkin, mutta levisi Välimeren jälkeen nopeasti laivojen mukana rannikoille. Entisajan ahtaissa satamissa ja epähygieenisissä oloissa epidemian alkuun uudella alueella riitti joskus yksi laiva, jonka kyydissä oli sairautta kantavia rottakirppuja. Tautia ei kuitenkaan pystytty torjumaan pelkästään rottia hävittämällä,

koska muutkin nisäkkäät kantoivat usein tautia aiheuttavia kirppuja turkeissaan.

Merentutkimusta tutkimusala Arandalla

Tulokaslajien tutkimisen tärkeyttä on tuotu *Laivaeläimet*-näyttelyssä esiin tutkimusala Arandan avulla. Itämerestäkin on tavattu jo lähes sata tulokaslajia, joten tilanne on varsin ajankohtainen. Ongelmien laajuutta ja mahdollisia uusia uhkia voidaan arvioida jatkuvan seurannan avulla. Tätä tärkeää tehtävää hoitaa Suomen ympäristökeskuksen merentutkimusohjelma tutkimusala Arandalla. Aluksella voidaan toteuttaa biologisia, fysikaalisia, kemiallisia ja merigeologisia tutkimuksia, ja sillä on käyty myös Etelämantereella ja Pohjois-Atlantilla. Jokavuotisilla tutkimus- ja seurantamatkoilla tarkkaillaan aktiivisesti Itämeren tilaa ja tehdään monipuolista tutkimusta. *Laivaeläimet*-näyttelyssä esitellään nykyaikaista merentutkimusta tärkeimpien tutkimusvälineiden ja niiden toiminnan kautta. Kattoon on ripustettu oikea, kolmen metrin pituinen planktonhaavi, ja suuri pohjaeläin-noudin, jotka ovat molemmat peräisin Arandalta.

- Kuvassa näyttelyryhmän jäseniä tutkimaan museomestari Jarno Ruhtinaan (oikealla) rakentamia *Laivaeläimet*-näyttelyyn tulevia puurakenteita.
- I bild arbetsgruppen för utställningen studerande träkonstruktioner tillverkade av museimästare Jarno Ruhtinas för utställningen *Skeppsdjur*.
- Exhibition team members inspecting wooden display structures built by master craftsman Jarno Ruhtinas, on the right.

KUVA/PHOTO: OUTI KIVIMÄKI.

VIITTEET

- ¹ Greager and Jordan 2003, ix.
² Henninger-Voss 2002, ix.
³ Henninger-Voss 2002, x–xi.
⁴ Esimerkiksi Urho Kaleva Kekkoselle lahjoitettiin Neuvostoliitosta jääkarhu Mishka vuonna 1969, jolla haluttiin juhlistaa jäänmurtaja kaupunjoja Suomen ja Neuvostoliiton välillä. *HS* 13.12.1969, s.4.
⁵ McKee 2002, 160.
⁶ Winifrid Lloydin päiväkirjat, NMM; Karl A. Gulinin päiväkirja 'Dagbok för resan med 4/m barken *Herzugin Cecilie*, Mariehamn till Port Lincoln, South Australia 27 elokuuta 1928 – 4 joulukuuta 1928', ÅS; Butlin 1937, jossa kerrotaan mm. Frassie-nimisestä kissasta, joka seilasi yhdessä isäntänsä kapteeni Nils Eriksonin kanssa parkki L'Avenirilla Euroopan ja Australian välillä. Kirjassa kerrotaan myös miten sikoja teurastettiin laivoilla.; Gyllenstierna 1938 teoksessa on kuvaus laivakoira Päikistä vuodelta 1933; Eriksson 1958 purjelaivakuvauksessa esiintyy myös laivakoira Päik; Villiersin teos (1933) kertoo mm. kanoista nelimastoparkki *Parmalla*; Weibust 1969 on kansatieteellinen kuvaus merielämästä purjelaivakaudella, jossa kuvataan laajasti eläimiä eri rooleissa merenkulun piirissä.
⁷ KA. *Helsingin anniskelu Oy. Helsingin vähittäismyymäläyhtiö*. Vuosikertomukset 1910–1917. Vuosikertomuksessa on listattu luettelot Korkeasaaren lahjoitetuista eläimistä. Lisassa on vuosittain merikapteenien lahjoittamia eläimiä joista osa on oletettavasti ollut laivoissa myös lemmikkeinä.
⁸ *Korkeasaari. Opaskirja 1970; HS* 13.12.1969, s.4.
⁹ Marjut Koivistoinen haastattelu, 2008.
¹⁰ KA. *Helsingin anniskelu Oy. Helsingin vähittäismyymäläyhtiö*. Vuosikertomukset 1910–1917. Vuosikertomuksissa on listattu luettelot lahjoitetuista eläimistä. Lähes joka vuosi oli lahjoittajien joukossa useita kapteenia ja 'kapteenkoja'.
¹¹ Lehtonen 1931, 7; Lehtonen 1945, 12.
¹² KoA. Eläinten vaihtoa koskeva kirjeenvaihto 1930–1940. Eläintarhat vaihtoivat eläimiä keskenään. Korkeasaaren kirjeenvaihdosta löytyy esimerkkejä eläimistä, joita on kuljetettu esimerkiksi Bangkokin, Tallinnan ja Toronton

ja Korkeasaaren eläintarhojen välillä.

- ¹³ Lindman, 1914.
¹⁴ KoA. Eläinten vaihtoa koskeva kirjeenvaihto 1930–1940.
¹⁵ Gordon 1996, *passim*.
¹⁶ Huldén 2008, *passim*.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Helsingin Kaupunginarkisto (KA)
Korkeasaaren varhaiset arkistot: Helsingin Anniskelu Oy.
Helsingin Vähittäismyymäläyhtiö (1872).
– vuosikertomukset 1910–1917.

Korkeasaaren arkisto, Helsinki (KoA)
Eläinkantaan liittyvä kirjeenvaihto 1930–1940. Lähetetyt kirjeet.

The National Maritime Museum of Greenwich, Lontoo, Iso-Britannia (NMM)
Winifrid Lloydin päiväkirjat

Ålands sjöfartsmuseum (ÅS)
Karl A. Gulinin päiväkirja 'Dagbok för resan med 4/m barken *Herzugin Cecilie*, Mariehamn till Port Lincoln, South Australia 27 elokuuta 1928 – 4 joulukuuta 1928'

Painetut lähteet

Lindman V. 1914. *Djurskyddsforeningen i Helsingfors, 1974 – 2 December 1914. Kort överblick* (Helsingfors).

Lehdet

Helsingin Sanomat (HS)
13.12.1969.

Kirjallisuus

Butlin, C.M. 1937. *White Sails crowding*. ei painopaikka: Jonathan Cape.

Creager, Angela N. H. and Jordan, William Chester 2003. 'Introduction' *The Animal/Human Boundary: Historical Perspectives*. Toim. Creager, Angela N.H. & Jordan, William Chester. Rochester, N.Y.: University of Rochester Press.

Eriksson, Pamela 1960. *Hertiginnans sista resa*. Stockholm: Bonniers.

Gordon, David George 1996. *The Complete Cockroach: A Comprehensive Guide to the Most Despised (And Least Understood) Creature on Earth*. Ten Speed Press.

Gyllenstierna, Eva 1938. *På världsmsegling med Herzugin Cecilie*. Stockholm: Bonniers.

Henninger-Voss, Mary J. 2002. 'Introduction' *Animals in Human Histories. The Mirror of Nature and Culture*. Toim. Henninger-Voss, Mary J. Rochester, N.Y.: University of Rochester Press.

Huldén, Lena 2008. *Kuusijalkainen vihollinen: niveljalkaisten vaikutus länsimaiseen sodankäyntiin*. Helsinki: Schildt.

Korkeasaari. *Opaskirja 1970*. Helsinki: Yhteiskirjapaino.

Lehtonen, Väinö 1931. *Korkeasaaren eläimiä*. Helsinki: Otava.

Lehtonen, Väinö 1945. *Tarinoita Korkeasaaresta*. Helsinki: Otava.

McKee, Christopher 2002. *Sober men and true: sailor lives in the Royal Navy, 1900-1945*. London: Harvard University Press.

Weibust, Knut 1969. *Deep sea sailors: a study in maritime ethnology*. Stockholm: Nordiska museet.

Villiers, A. J. 1933. *Voyage of the 'Parma' the great Grain Race of 1932*. London: Bless.

Haastattelut

Koivistoinen, Marjut 2008.

Sammandrag

Animal sjöresa

Djurens mångahanda roller i sjöfartshistorian

Sari Mäenpää

Sari Mäenpää (PhD, University of Liverpool) verkar som forskare vid Finlands sjöhistoriska museum. Mäenpää är till sin utbildning historieforskare och hon har publicerat sjöfartshistoriska artiklar i inhemska och utländska branschpublikationer. Hon är en av författarna till boken *'Networks of Influence and Power: business, culture and identity in Liverpool's merchant community, c.1800-1914'* (Ashgate), som har utkommit år 2010. Hon bl.a. skriver utställningsmanuskript och lägger fram idéer till utställningar, av vilka en – *Skeppsdjur* – öppnades i Kotka hösten 2009.

Kirsi Hutri

Kirsi Hutri (FM, Helsingfors universitet) är utställningschef på Naturhistoriska centralmuseet och till utbildningen biolog. Hon ansvarar för Naturhistoriska centralmuseets utställningsverksamhet, dess planering, innehåll och praktiska förverkligande. Hutri har varit involverad i talrika utställningsprojekt, bl.a. utställningen *Skeppsdjur*. Hon har vid sidan av arbetet också publicerat bl.a. ett uppslagsverk för barn.

Hasse Hyvärinen

Hasse Hyvärinen (FM, Helsingfors universitet) verkar som utställningsamanuens vid Naturhistoriska centralmuseet, som lyder under Helsingfors universitet. Han planerar, förverkligar och upprätthåller såväl centralmuseets permanenta utställningar som växlande vandring-utställningar, bland vilka det nyaste projektet är den permanenta utställningen *Världens natur*, som öppnades våren 2010.

FINLANDS SJÖHISTORISKA MUSEUM och Naturhistoriska centralmuseet öppnade en utställning om djur ombord i oktober 2009. En av utställningens huvuduppgifter var att i mera allmänna termer belysa historien om det föränderliga förhållandet mellan människor och djur. Innehållet hade speciellt tagits fram för barn. Det har planerats att utställningen skall ambulera efter att den visats upp på de två samarbetande museerna under 2011.

Djuren har haft mångahanda missioner i sjöfartsvärlden. De fanns ombord som sällskapsdjur, som proviant och som last för att visas upp på cirkusarenor eller i djurparker, eller för att slaktas i destinationslandet. Fiske och jakt var populära fritidssysselsättningar på båtar och ofta nödvändiga för omväxling i den ensidiga kosten. Den viktigaste orsaken till att ha djur ombord på fartyg var för att lösa problemet med tillgång på färsk mat på långa oavbrutna resor. Detta, jämte säkrandet av sötvatten- eller dryckestillgången, har genom tiderna varit bland de mest svårlösta problemen inom sjöfarten.

Ibland fungerade djur avsedda för matbordet som sjömannens sällskapsdjur och de gavs människliga namn, såsom Sarah, Oscar eller Susan. Sjömännen hade ofta mycket kärvännliga förhållanden till djur avsedda för

livsmedelsförsörjningen. Framöver uppstod ofta problem när besättningen vägrade att slakta dem. Historiska källor, såsom fotografier, dagböcker, biografier, brev osv., innehåller mängder av information om djur till sjöss i olika roller. På fotografier ges djur ofta mänskliga särdrag. Det har antagits att rikhaltiga porträtteringen av djur i dessa källor betyder att djurens närvaro var viktig för besättningen också ur känslomässig synpunkt sett. Djur har också runt om i världen ställt till problem och förstörelse i form av introducerade arter. Detta dagsaktuella problem och vikten av en modern marin forskning diskuteras också i utställningen.

Naturhistoriska centralmuseet är en oberoende forskningsinstitution, som sorterar under Helsingfors universitet. Det är också ett av de tre nationella centralmuseerna i Finland och ansvarar för de nationella samlingarna inom sitt område. Samlingarna, som omfattar botaniska, zoologiska, geologiska och paleontologiska specimen från hela världen, befrämjar forskningen inom biologi och geologi samt gagnar undervisningen. Finlands sjöhistoriska museum är ett nationellt sjöhistoriskt museum med uppgift att bevara och tolka finländsk sjöfartshistoria. I december 2007 flyttade museet till ett specialbyggt museicenter i Kotka.

Summary

All Animals Aboard!

The many roles of animals in maritime history

THE MARITIME MUSEUM OF FINLAND and the Finnish Museum of Natural History opened an exhibition on shipboard animals in October 2009. A major purpose of the exhibition was to reveal the history of the changing relationship between humans and animals in more general terms. The content was especially designed for children. The exhibition is designed to go on tour after being on display on these two co-operating museums in 2011.

Animals had multiple purposes in the seafaring world. They were carried as pets, for victualling purposes and as cargo in order to be portrayed in a circus or a zoo or to be slaughtered in the country of destination. Fishing and hunting were a popular past-time activity on ships and often necessary in order to bring change in monotonous diet. The main reason for the presence of animals on board ships was to solve the problem of obtaining fresh food on long continuous journeys. This, alongside securing fresh water or drink supply was amongst the most difficult problems in seafaring over times.

Sometimes animals intended to end up on a dinner table acted also as sailors' pets and they were called human names such as Sarah, Oscar or Susan. Sailors had often very affectionate relationships with the animals

intended for nutrition. Later, problems often occurred as the crew refused to slaughter them. Historical records, such as photographs, diaries, biographies, letters etc contain loads of information on animals on different roles at sea. In photographs animals are often given human characteristics. It is assumed that the portrayal of animals in ample measure in these records means that their presence was important for the crew also emotionally. Animals have also caused problems and damage as introduced species around the world. This topical problem and the importance of modern marine research are also discussed in the exhibition.

The Finnish Museum of Natural History is an independent research institution functioning under the University of Helsinki. It is also one of the three central national museums in Finland and responsible for the national collections in its field. The collections, which include botanical, zoological, geological and paleontological specimens from all over the world, serve research in the fields of Biology and Geology as well as educational purposes. The Maritime museum of Finland is a national maritime museum whose role is to preserve and interpret the history of Finnish seafaring. The museum moved to a new purpose-built museum centre in Kotka in December 2007.

Sari Mäenpää

Sari Mäenpää, PhD, took her degree at the University of Liverpool. She works currently as Curator at the Maritime Museum of Finland. As a historian by training, she has published in the field of maritime history both in Finnish and in international publications. She is one of the authors of the 2010 publication *'Networks of Influence and Power: business, culture and identity in Liverpool's merchant community, c.1800-1914'* (Ashgate). She also manuscripts and creates exhibitions, one of which, called *Animals on Board*, opened in Kotka in the autumn of 2009.

Kirsi Hutri

The biologist Kirsi Hutri, MA, is the Exhibition Manager of the Central Museum of Natural Sciences. She is responsible for planning, designing and implementing the Museum's exhibitions. She has been part of the exhibition team in various exhibitions, including the *Animals on Board* exhibition of Kotka. In addition to her regular work, she has also published an encyclopaedia for children.

Hasse Hyvärinen

Hasse Hyvärinen, MA, is the exhibition amanuensis of the Central Museum of Natural Sciences, which is a part of the University of Helsinki. He plans, designs and maintains the Museum's permanent and nonpermanent exhibitions, the latest of which is the permanent exhibition *Nature of the World*, opened in the spring of 2010.